

Valdimarssyni, kr. 96.400,00 ásamt 13% ársvöxtum frá 18.12. 1976 til 1.6. 1979, en 22% ársvöxtum frá þeim degi til 1.9. 1979, en 27% ársvöxtum frá þeim degi til 1.12. 1979, en 31% ársvöxtum frá þeim degi til 1.6. 1980, en með 35% ársvöxtum frá þeim degi til 1.6. 1981, en 34% ársvöxtum frá þeim degi til greiðsludags.

Stefndi greiði kr. 17.646,00 í málskostnað, er renni í ríkissjóð.

Allur gjafsóknarkostnaður greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns stefnanda, Brynjólfs Kjartanssonar hrl., kr. 16.400,00.

Dómi þessum ber að fullnægja inna 15 daga frá birtingu hans að viðlagðri aðför að lögum.

Föstudaginn 1. nóvember 1985.

Nr. 99/1984. **Eiríkur Jónsson**

(Ingi Ingimundarson hrl.)

gegn

Sveini Skorra Höskuldssyni

Ólafi Halldórssyni og

Peter Hallberg

(Jóhannes L.L. Helgason hrl.)

Ærumeiðingar. Ómerking ummæla.

Dómur Hæstaréttar.

Mál þetta dæma hæstaréttardómarnir Sigurgeir Jónsson, Björn Sveinbjörnsson, Guðmundur Jónsson, Guðmundur Skaftason og Magnús Thoroddsen.

Áfrýjandi skaut máli þessu til Hæstaréttar með stefnu 24. maí 1984. Hann krefst þess, að eftirgreind ummæli í álitagerð stefndu um bók hans Rætur Íslandsklukkunnar verði dæmd dauð og ómerk: „Hér verður að telja að ritgerðarhöfundur standi tæplega fullheildarlega að verki.“ og „Nokkuð svipað virðist upp á teningnum að því er varðar notkun ritgerðarhöfundar á seðlasafni Orðabókar

Háskóla Íslands.“ Þá krefst hann, að stefndu verði dæmdir in solidum til að greiða honum málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti.

Stefndu krefjast staðfestingar hins áfrýjaða dóms og málskostnaðar fyrir Hæstarétti.

Áfrýjandi lagði fram rit sitt Rætur Íslandsklukkunnar til doktorsprófs við Háskóla Íslands. Samkvæmt 59. gr. reglugerðar nr. 78/1979 var hlutverk stefndu að meta vísindagildi bókarinnar. Ummæli þau, sem átalín eru, fela í sér siðferðisdóm, sem er meiðandi fyrir áfrýjanda. Þau voru hvorki nauðsynleg til að fullnægja umsagnarskyldu stefndu né viðurkvæmileg í umsögn um ritið. Ber því að dæma þau ómerk samkvæmt 1. mgr. 241. gr. laga nr. 19/1940.

Eftir þessum úrslitum ber að dæma stefndu til að greiða áfrýjanda in solidum málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti, 25.000,00 krónur.

D ó m s o r ð:

Framangreind ummæli eru ómerk.

Stefndu, Sveinn Skorri Höskuldsson, Ólafur Halldórsson og Peter Hallberg, greiði áfrýjanda, Eiríki Jónssyni, in solidum 25.000,00 krónur í málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti að viðlagðri aðför að lögum.

Dómur bæjarþings Reykjavíkur 30. apríl 1984.

Mál þetta, sem dómtekið var að loknum munnlegum málflutningi 13. apríl sl., höfðaði Eiríkur Jónsson, nafnnr. 1870-2398, Hamrahlíð 11, Reykjavík, fyrir bæjarþingi Reykjavíkur með stefnu, birtri 29. okt., 31. okt. og 12. nóv. 1983, gegn þeim Sveini Skorra Höskuldssyni prófessor, nafnnr. 8746-8798, Grænuhlíð 14, Reykjavík, dr. Ólafi Halldórssyni, nafnnr. 6761-1403, Álfaskeiði 96, Hafnarfirði, og prófessor dr. Peter Hallberg, til heimilis Gautaborg, Svíþjóð, sem hefur samþykkt að því er hann varðar, að mál þetta sé rekið fyrir bæjarþingi Reykjavíkur.

Dómkröfur stefnanda eru þær, að dæmd verði dauð og ómerk síðar greind ummæli í álitserð hinna stefndu, dags. í apríl 1983, um rit stefnanda, Rætur Íslandsklukkunnar, sem kom út 1981. Þá krefst stefnandi málskostnaðar úr hendi stefndu in solidum að mati dómsins.

Ummælin, sem krafist er, að dæmd verði dauð og ómerk, eru á bls. 7 í ofanefndri álitssgerð, og eru þessi:

„Hér verður að telja að ritgerðarhöfundur standi tæplega full-heiðarlega að verki.“ Ennfremur ummælin á sömu blaðsíðu: „Nokkuð svipað virðist uppi á teningnum að því er varðar notkun ritgerðarhöfundar á seðlasafni Orðabókar Háskóla Íslands.“

Stefndu krefjast sýknu af öllum kröfum stefnanda og málskostnaðar úr hendi stefnanda að mati dómsins.

Leitað hefur verið um sáttir í máli þessu án árangurs.

II.

Málavextir.

Hinn 6. maí 1982 ritaði stefnandi forseta heimspekideildar Háskóla Íslands og lagði fram ritið Rætur Íslandsklukkunnar og óskaði að fá það metið til doktorsvarnar. Með bréfi, dags. 24. júní 1982, tilkynnti deildarforseti stefnanda, að skipað hafi verið í dómnefnd til þess að meta ritgerðina. Voru það stefndu í máli þessu. Álitssgerð stefndu er dagsett í apríl 1983. Niðurstaða stefndu var sú, að ritið standist ekki þær kröfur, sem gera ber til doktorsritgerðar.

Með bréfi, dags. 7. maí 1983, til forseta heimspekideildar Háskóla Íslands tilkynnti stefnandi, að í álitssgerðinni séu aðdróttanir og ærumeiðingar. Þar eigi hlut að máli dr. Peter Hallberg, sem hafi þeirra hagsmuna að gæta að ætla meg, að hann sé vanhæfur til ákvörðunar í málinu. Stefnandi krafðist þess, að ný óhlutdræg dómnefnd yrði skipuð þegar í stað. Með bréfi, dags. 24. maí 1983, tilkynnti deildarforseti heimspekideildar Háskóla Íslands stefnanda, að deildin hafnaði tilmælum hans um að skipa nýja dómnefnd og synjaði stefnanda um að ganga undir doktorspróf.

Álitssgerð stefndu hefur verið lögð fram sem dskj. 3. Þetta er ritgerð upp á 24 blaðsíður og skiptist í sex kafla.

III.

Málsástæður og rökstuðningur stefnanda.

Stefnandi telur hin umstefndu ummæli ærumeiðandi aðdróttanir í sinn garð auk þess sem þau séu röng og tilhæfulaus með öllu. Teljist ummæli þessi varða við 234. og 235. gr. almennra hegningarlaga nr. 19/1940, en samkvæmt 241. gr. sömu laga sé krafist ómerkingar á ummælunum.

Stefnandi láti við það sitja að gera kröfu um ómerkingu ummæla, en hafi ekki áhuga á að sækjast eftir fjármunum stefndu með kröfum um miskabætur. Refsikröfur séu heldur ekki gerðar. Þar sem ummælin hafi ekki birst í opinberu blaði eða fjölmiðli geri stefnandi ekki kröfu um kostnað við birtingu dóms.

Með ummælum sínum vegi stefndu að persónu stefnanda. Sé manni lýst svo, að hann sé ekki fullkomlega heiðarlegur, sé því þar með slegið föstu, að hann sé ómerkileg persóna, sem varhugavert sé að reiða sig á. Sýnist óþarft að fara um þetta mörgum orðum svo augljóst sem þetta sé. Ummæli stefndu varði við 234. eða 235. gr. almennra hegningarlaga. Hægt sé að tilgreina marga dóma, þar sem mun vægari ummæli en þessi hafi verið ómerkt í Hæstarétti.

Við munnlegan málflutning var því haldið fram af hálfu stefnanda, að með hinum umstefndu ummælum hafi stefndu vegið að persónu stefnanda, enda verði ekki skilið á milli persónu stefnanda og verka hans. Ummælin séu röng og sett fram með ótilhlýðilegum hætti. Þau séu sérstaklega ótilhlýðilega fram sett, þegar litið sé til menntunar og stöðu stefndu.

IV.

Málsástæður og rökstuðningur stefndu.

Sýknukrafa stefndu er á því byggð, að ummæli þau, sem krafist er ómerkingar á, séu efnislega rétt og ekki sett fram með ótilhlýðilegum hætti. Skilyrði ómerkingar séu því ekki fyrir hendi.

Stefnandi hafi lagt fram rit sitt, Rætur Íslandsklukkunnar, með ósk um, að það yrði metið tækt til doktorsprófs. Stefndu hafi verið skipaðir í dómnefnd skv. 59. gr. reglugerðar nr. 78/1979 og hafi þeir skilað skriflegu og rökstuddu álitinu svo sem þeim hafi verið skylt, dskj. 3.

Þær aðfinnslur í dómnefndarálitinu, sem hér skipti máli, lúti að því, að stefnandi hafi ekki sem skyldi getið heimilda og fyrri rannsókna. Á bls. 6-7 í dskj. 3 sé það tíundað nákvæmlega, hvað dómnefndinni finnst aðfinnsluvert og hvernig þetta hefði betur mátt fara. Hafi dómnefndin talið stefnanda ekki fullnægja þeim kröfum, sem gera verði til vísindarita og geri nákvæma grein fyrir þessari niðurstöðu.

Ummæli þau, sem krafist er ómerkingar á, megi með engu móti slíta úr samhengi því, sem þau standi í við aðfinnslurnar í álitargerðinni. Hverjum þeim, sem álitargerðina lesi, hljóti að vera ljóst, að einkunn sú, sem fram kemur í ummælunum, sé bundin við þessi aðfinnsluatriði ein og hafi enga þýðingu fram yfir það né sé ætlað að hafa. Því sé ekki mótmælt af stefnanda að staðreyndir séu að þessu leyti svo sem dómnefndin lýsi og ekki verði heimild hennar til að tjá sig um þetta efni dregin í efa.

Um orðavalið er því haldið fram, að ef í dómnefndarálitinu hefði verið sagt, að vinnubrögð stefnanda hefðu ekki verið nægilega vönduð, en það telur nefndin þau ekki hafa verið, hefði það væntanlega líka orðið stefnanda tilefni til málshöfðunar, svo sem hann virðist líta á þessi mál, því talað er um vandaða menn og óvandaða. Sé þá orðið vandséð, hvernig

dómnefndin hefði getað komið réttmætum aðfinnslum sínum á framfæri og þó sloppið við málsókn.

V.

Álit dómarans.

Við aðalflutning málsins komu fyrir dóm stefnandi málsins og stefndu Sveinn Skorri Höskuldsson og dr. Ólafur Halldórsson. Þeir staðfestu skriflegar aðiljaskýrslur sínar, sem lagðar hafa verið fram. Ekki þykir ástæða til þess að rekja efni skýrslna þessara, þar sem þær eru að mestu leyti málflutningsatriði.

Við niðurstöðu máls þessa ber að líta til þess, hvert var tilefni hinna umstefndu ummæla, og svo þess, hvar og hvernig þau voru framsett.

Með því að óska eftir því að fá ritið Rætur Íslandsklukkunnar metið til doktorsvarnar gekkst stefnandi undir það, að þriggja manna dómnefnd yrði skipuð til þess að meta vísindagildi ritsins, sbr. 59. gr. reglugerðar fyrir Háskóla Íslands nr. 78/1979. Þá er stefndu höfðu verið skipaðir í dómnefnd til þess að fjalla um rit stefnanda, þar þeim að skila skriflegu og rökstuddu álitu til heimspekideildar Háskóla Íslands skv. tilvitnaðri grein reglugerðar nr. 78/1979.

Ummæli þau, sem stefnandi krefst að verði dæmd dauð og ómerk, eru í III. kafla álitsgerðar stefndu. Rétt þykir að rekja nokkuð það, sem fram kemur í álitsgerðinni, og þá sérstaklega það, sem á undan ummælunum fer, þannig að fram komi, í hvaða samhengi þau eru sett fram.

III. kafla álitsgerðarinnar hefst svo:

„Af því, sem rakið hefur verið, er ljóst að ritgerðarhöfundur leitar í rannsókn sinni svara við tveimur spurningum:

1) Hvaða verk — einkum orðlistar, myndlistar og fræða — notfærði Halldór Laxness sér við samningu Íslandsklukkunnar?

2) Hvernig vann hann úr þeim efniviði sem þessi verk gáfu honum?

Skal fyrst vikið að úrlausn ritgerðarhöfundar við fyrri spurningunni.

Er skemmst af því að segja að rit Eiríks Jónssonar, *Rætur Íslandsklukkunnar*, er geysimikið eljuverk.

Hann hefur kannað tiltækar minnisbækur Halldórs Laxness, sem hann notaði við samningu sögunnar, og notfært sér þann fróðleik sem þar er að finna um efnisaðföng og heimildir. Einnig hefur hann að nokkru marki borið saman handrit mismunandi vinnustiga sögunnar þegar þau gátu varpað ljósi á notkun frumheimilda. Þá hefur hann með stuðningi af þessum gögnum skáldsins og eigin getspeki og þekkingu á eldri heimildum leitað

vitt og breitt í sagnfræðilegum verkum, skáldskap og myndlist og þannig dregið fram efni sem skáldið hefur hagnýtt við sköpun sögu sinnar.

Hér er svo rækilega til verks gengið að unnt er, að því er þennan þátt ritgerðarinnar varðar, að taka undir orð ritgerðarhöfundar að „/.../ varla mun sú heildarmynd af vinnubrögðum skáldsins sem hér kemur fram breytast þótt fleiri finnist.“ (13. bls.).

Aðfinnsluefni við þennan þátt ritgerðinnar verða einkum af tvennum toga: Annars vegar það sem nefna mætti umgengni ritgerðarhöfundar við rit annarra manna um *Íslandsklukkuna*. Hins vegar einstakar vafasamar og lítt rökstuddar fullyrðingar og ágiskanir um „fyrirmyndir“ og notkun einstakra texta.

Snúum að fyrra atriðinu.

Í upphafi „Formála“ vikur ritgerðarhöfundur að ritum Peter Hallbergs um verk Halldórs Laxness og sérstaklega að grein hans „Íslandsklukkan í smíðum“ sem birtist í *Árbók Landsbókasafns Íslands*. Rvk. 1957.

Niðurstaða höfundar er að „/.../föng skáldsins í söguna og úrvinnsla þeirra er það atriði í sköpun hennar sem lítið hefur verið kannað.“ (10. bls.).

Hann leggur síðan nokkra áherslu á það að hann hafi ekki eins og Peter Hallberg staðið í persónulegu sambandi við skáldið: „Í rannsókn þeirri sem hér birtist er farin sú leið að nálgast Íslandsklukkuna frá annarri hlið, óháðri skáldinu.“ (10. bls.).

Væntanlega merkja þessi orð það, að höfundurinn hafi ekki spurt Halldór Laxness sjálfan um hvaða heimildir hann hafi notað þegar hann samdi Íslandsklukkuna. Þetta minnir dálítið á þann leik að finna hlut, og sá sem faldi hlutinn má ekki segja neitt við þann sem leitar, nema „þú ert kaldur, þú ert heitur“, og ef hann segir meira er leikurinn ómark. Eiríkur hefur þó leitað fanga í minnisbókum skáldsins, sem vitanlega var sjálfsagt, en spurning hvort hann nálgast skáldverkið þá frá „hlið, óháðri skáldinu.“

Þá vikur hann að handritum skáldsins og minnisbókum og segir um hinar síðar nefndu: „Tekið skal fram að sum atriði sem hér eru höfð eftir þessum vinnubókum las undirritaður fyrst í fyrrnefndri grein dr. Peter Hallbergs.“ (12. bls.).

Frekari grein er síðan ekki gerð fyrir gildi þessarar ritgerðar Peter Hallbergs fyrir rannsóknina.

Á þremur stöðum alls í bók sinni vitnar Eiríkur Jónsson til þessarar ritgerðar Peter Hallbergs máli sínu til styrktar: Á 30. bls. þar sem hann getur þess að Halldór Laxness hafi leitað fanga í myndlist; á 144. bls. þar sem hann skýrir orðalagið um „stór-knjasinn til Moscóa“ og á 245. bls. um mál „guðlastarans Halldórs Finnbogasonar.“

Aftur á móti vísar hann til *Skaldens hus*, Sth. 1956, í nokkrum neðanmálsgreinum þegar hann telur sig hafa komist að annarri niðurstöðu en Hallberg og er það einkum varðandi túlkun á einstökum persónum eða atvikum.

Nú er þess að geta að í umræddri ritgerð (sem er 40 bls. að lengd) dró Peter Hallberg fram mikinn hlut mikilvægustu heimilda og „róta“ *Íslandsklukkunnar*.“

Síðan eru taldar ýmsar heimildir, sem tilgreindar eru í umræddri ritgerð Peter Hallbergs. Þar á eftir segir svo í álitserð stefndu:

„Þegar bornar eru saman tilvitnanir Peter Hallbergs og Eiríks Jónssonar til heimilda Halldórs Laxness og tilsvareandi staða í Íslandsklukkunni kemur í ljós, að ekki eru færri en 29 slíkar samanburðartilvitnanir í riti Eiríks, sem Peter Hallberg hafði áður birt í ritgerð sinni. Í engu þessara dæma lætur Eiríkur Jónsson þess getið að Peter Hallberg hafði áður dregið notkun Halldórs Laxness á þessum heimildum fram í dagsljósið, heldur lítur svo út sem hann sjálfur sé að gera nýja uppgötvun.

Hér verður að telja að ritgerðarhöfundur standi tæplega full-heiðarlega að verki.

Annað tveggja gat hann gert fyllri grein fyrir ritgerð Peter Hallbergs og niðurstöðum hennar en hann gerir á 12. bls. í riti sínu og þá tekið skýrt fram að hann léti hjá líða að vísa til hennar í þau skipti sem niðurstöður þeirra féllu saman, ellegar að vísa til hennar neðanmáls hverju sinni (29 neðanmálsgreinar hefur verið litill erfiðis- og kostnaðarauki) á svipaðan hátt og þar sem ritgerðarhöfundur setur sig upp á móti skilningi Peter Hallbergs.

Nokkuð svipað virðist uppi á teningnum að því er varðar notkun riterðarhöfundar á seðlasafni Orðabókar Háskóla Íslands.

Í skrá um heimildir telur hann „Orðaskrá Orðabókar Háskóla Íslands“, (401. bls.) en aðeins á einum stað í ritgerð sinni vísar hann til þessarar heimildar, á 223. bls. þar sem hann fjallar um orðið „erkiprentari“ og kemur þá í ljós að ritgerðarhöfundur hefur verið fundvísari en starfslíð Orðabókar og getur tilfært eldra dæmi.

Með því að höfundur leggur nokkra áherslu á að elta uppi einstök orð og finna eldri notkun þeirra hefði það stundum getað gefið röksemdafærslu hans aukinn þunga að vísa oftast til Orðabókar Háskóla Íslands hvort heldur sem þar skorti dæmi eða varðveitt voru fleiri dæmi um eldri notkun.“

VI. og síðasti kafli álitserðar stefndu er svohljóðandi:

„Bók Eiríks Jónssonar, *Rætur Íslandsklukkunnar*, leggur fyrst og fremst fram gríðarmikla efnissöfnun sem unnin hefur verið af elju og vandvirkni.

Um mestan hluta þeirra fyrirmýnda og heimilda, er ritgerðarhöfundur

dregur fram, gildir það að ótvíræð rök hníga að því að Halldór Laxness hafi notað þær við samningu skáldverks síns.

Í þessum þætti verksins hættir ritgerðarhöfundur þó oft til að gera litinn mun aðal- og aukaatriða og eltist því einatt við smámuni sem hann getur ekki stutt gildum rökum að telja beri til „róta“ *Íslandsklukkunnar*.

Hins vegar skortir fræðilega úrvinnslu þessa mikla efnissafns og þar með er ósvarað annarri tveggja meginspurninga rannsóknarinnar (sic): Hvernig vann skáldið úr efniviði sínum?

Af þeim ástæðum, sem hér hafa verið raktar, verður niðurstaða þessarar álitsgerðar okkar sú að við teljum að enda þótt ritið *Rætur Íslandsklukkunnar* eigi ugglaut eftir að koma bókmenntarannsóknunum að gagni og margt í frágangi þess sé til fyrirmyndar, t.a.m. meðferð ívitnaðra texta og skrár, standist það ekki þær kröfur sem gera ber til doktorsritgerðar og því hljóti Heimspekideild Háskóla Íslands að hafna beiðni höfundar þess um að mega verja það til doktorsnafnbótar.“

Í álitsgerð sinni bar stefndu að fjalla um vinnubrögð stefnanda og gagnrýna það, sem þeir töldu gefa tilefni til gagnrýni. Þá skoðun stefndu, að stefnandi hafi ekki sem skyldi getið þess, að Peter Hallberg hafði áður dregið fram í dagsljósið notkun Halldórs Laxness á tilgreindum heimildum, mátti orða með ýmsum hætti. En þegar það er virt, sem að framan hefur verið rakið, og hin umstefndu ummæli skoðuð í því samhengi, sem þau birtast í álitsgerðinni, verður ekki talið, að ummælin feli í sér ærumeiðandi aðdróttun í garð stefnanda skv. 234. og 235. gr. almennra hegningarlaga nr. 19/1940.

Með vísan til þess, sem hér hefur verið rakið, og svo þess, að í álitsgerðinni færðu stefndu sín rök að þeirri skoðun sinni, sem fram kemur í hinum umstefndu ummælum, verður krafa um ómerkingu ummælanna ekki tekin til greina.

Ber því að sýkna stefndu af kröfum stefnanda í máli þessu.

Samkvæmt 177. gr. laga nr. 85/1936 ber að dæma stefnanda til þess að greiða stefndu málskostnað, sem ákveðst kr. 12.000,00.

Dóminn kvað upp Auður Þorbergsdóttir borgardómari.

D ó m s o r ð:

Stefndu, Sveinn Skorri Höskuldsson, Ólafur Halldórsson og Peter Hallberg, skulu vera sýknir af kröfum stefnanda, Eiríks Jónssonar, í máli þessu.

Stefnandi greiði stefndu kr. 12.000,00 í málskostnað innan 15 daga frá lögbirtingu dóms þessa að viðlagðri aðför að lögum.